

Klaudia JEZNACH

POWRÓT DO ZAGUBIONEJ PRAWDY Kultura hellenistyczna jako preewangelia

Sztuka jest jednym z przejawów rozwoju duchowego, pozwala połączyć medytację z nastawieniem aktywistycznym, może także stać się płaszczyzną dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego. Nie dziwi więc fakt, że właśnie literatura stała się dla Karola Wojtyły szczególnym miejscem kontemplacji i poszukiwania jedności. Wojtyła tworzy wiersze, które podtrzymują ciągłość kulturową, wiążą ze sobą tradycję grecką, judaistyczną i słowiańską, a sens życia ludzkiego i drogę do Boga wpisują w sens historii narodowej.

Artykuł ten ma na celu ukazanie tożsamości wspólnotowej, roli pamięci i religijności w pisarstwie Karola Wojtyły – Jana Pawła II. Ogniwem spajającym jego twórczość jest pamięć sięgająca epoki hellenistycznej i próba odnalezienia w niej ducha chrześcijańskich wartości. To powrót do zagubionej prawdy, powrót do prapoczątków, z których wyłaniają się załączki preewangelii¹, lecz to także wędrówka w głąb siebie, w sferę ducha, gdzie dokonuje się zrozumienie, głębokie poznanie prawdy i zjednoczenie różnych wspólnot religijnych.

PRAGNIENIE UNIWERSUM A DUCHOWOŚĆ GRECKA

W roku 1841 podczas wykładów w College de France Adam Mickiewicz zwrócił uwagę na potrzebę zjednoczenia narodów za sprawą idei wspólnej wszystkim ludziom. W swoich rozważaniach poeta poszukiwał koncepcji obejmującej całą przeszłość i przyszłość, a więc koncepcji rozległej i uniwersalnej². Wydawać się może, że odnalezienie nici łączącej religie pogańskie – przeszłość ludów słowiańskich – z chrześcijaństwem jest niemożliwe. Literatura dostarcza nam jednak argumentów na istnienie pewnego rodzaju duchowości wspólnej różnym religiom: kultura hellenizmu stała się czymś w rodzaju przygotowania do chrześcijaństwa, zapowiedzią religii, która miała

¹ Termin „preewangelia” w moim rozumieniu nie jest ściśle związany z „protoewangelią”, lecz wyraża pewne związane z przesłaniem ewangelicznym cechy i treści tekstów kultury stworzonych w czasach przedchrześcijańskich.

² Por. A. M i c k i e w i c z, *Wykład IX*, w: tenże, *Dzieła*, t. 8, *Literatura słowiańska. Kurs pierwszy*, oprac. J. Maślanka, Czytelnik, Warszawa 1997, s. 101n.

zaistnieć. Hellenizm umocnił ludzi w duchu, zbudował coś, co następnie rozkwitło w chrześcijaństwie. Oczywiście dużym błędem byłoby sądzić, że chrześcijaństwo jest następstwem hellenizmu lub religią, która z niego wyrasta. Są to kultury stojące niejako na przeciwległych brzegach, oddzielne i niezależne. Historia pokazała jednak, że istnieje pomost, dzięki któremu przejście z jednego brzegu na drugi stało się możliwe; jest to coś, co Simone Weil określiła mianem intuicji przedchrześcijańskiej (fr. intuitions pré-chrétiennes)³.

„Jedność ludów znajduje się zapisana na pierwszej karcie religijnej tradycji Biblii i znajduje się znowu, tuszymy, na ostatniej karcie prawdziwej filozofii”⁴ – wspominał w swoich wykładach paryskich Mickiewicz. Podobnie rzecz ujmował Karol Wojtyła, który spoglądał na świat jak na duchową jedność spajającą religie, a z pogłębionej lektury mowy św. Pawła wyprowadził dowód na istnienie wspólnoty zakorzenionej w Ojcu, Synu i Duchu Świętym, nici łączącej religie pogańskie z chrześcijaństwem. W katechezie, w której Wojtyła z głębokim zaangażowaniem omawia wydarzenia z ateńskiego Areopagu, czytamy, że Paweł z Tarsu daje nam świadectwo spotkania „duchowego dziedzictwa Izraela z dziedzictwem Grecji”⁵, a Areopag staje się symbolem „tego, co trwa poprzez stulecia i pokolenia”, ponieważ „kultura Europy, cywilizacja zachodnia, wyrasta stamtąd: z greckiej kultury, z Areopagu – jakby z korzenia”⁶. Wydarzenia opisane w *Dziejach Apostolskich* przedstawiają postać św. Pawła, który przepowiadając Grekom tajemnicę Boga, odwołuje się do ich religijności. Pomimo wewnętrznego wzburzenia na widok bożków, okazuje on Ateńczykom uznanie i przekonuje, że ołtarz z napisem „Nieznanemu Bogu” jest pozachrześcijańskim odbiciem promieni Prawdy: „Ja wam głoszę to, co czcicie, nie znając” (Dz 17,23).

Jan Paweł II zwraca uwagę na wspólne wszystkim religiom poszukiwanie odpowiedzi na pytania egzystencjalne. Powołując się na filozofię, przypomina, że już Platon, a po nim Arystoteles, wypracowali rozumowe metody poznania Absolutu. „Dla pierwszego Absolut ten wyraża się jako najwyższa Idea (Idea Dobra), dla drugiego – jako «Pierwszy Poruszyiciel», czyli Pierwsza Przyczyna”⁷. Łącząc filozofię z poznaniem Boga Stwórcy, Papież wskazuje na preambulum pierwszej prawdy chrześcijańskiego „Credo”.

Głosząc kerygmat, św. Paweł jako prekursor inkulturacji osadził swoją katechezę na gruncie poezji greckiej, wykazał się znajomością kultury środowiska i udowodnił, że „umysł ludzki zdolny jest «przekraczać» to, co widzialne,

³ Zob. S. Weil, *Szałość miłości. Intuicje przedchrześcijańskie*, tłum. M.E. Plecińska, Książnica Włoczęgów i Uczonych Brama, Poznań 1993.

⁴ Mickiewicz, dz. cyt., s. 110.

⁵ K. Wojtyła, I. „Nieznany Bóg”, w: tenże, *Kazanie na Areopagu. 13 katechez*, oprac. M. Burghardt, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2018, s. 15.

⁶ Tamże.

⁷ Tenże, II. „TEN, który JEST”, w: tenże, *Kazanie na Areopagu*, s. 24.

w kierunku niewidzialnego”⁸. Przywołując poezję pogańską, dał świadectwo kulturowej obecności Ducha, który jest Istnieniem – „esse subsistens”⁹. Integralna prawda o człowieku znalazła swój wydźwięk także w kręgach pogańskich, a sformułowanie „być z rodu Bożego” (por. Dz 17,28-29) sięga głęboko w tajemnicę przyjścia Zbawiciela.

Istnieje w poezji greckiej pewnego rodzaju duchowość, która sprawia, że kultura hellenistyczna zbliża się do chrześcijaństwa, a w dziełach, na które powoływał się św. Paweł, pogański politeizm łączy się z pewnego rodzaju przecuciem monoteistycznym. Jak zauważył Klemens Aleksandryjski, przytoczone przez św. Pawła zdanie o przynależności do rodu bożego pochodzi z dzieła Aratosa z Soloi *Fainomena* („O zjawiskach niebieskich”) i wyraża *expressis verbis* trafność przecucia Hellenów, którzy pod postacią „boga nieznanego” czczą Boga Stwórcę¹⁰. Utwór Aratosa jest poetyckim wykładem starożytnej astronomii; ma charakter dydaktyczny, ale wpisuje się w filozofię stoicką, która w swej początkowej fazie nacechowana była elementami mistycznymi i metafizyką. W Grecji tekst ten uważano za jedno z najważniejszych dzieł, tuż po *Iliadzie* i *Odysei* Homera. Tłumaczony na język łaciński przez Cyserona, w języku polskim parafrazowany był przez Jana Kochanowskiego¹¹. Zdanie, na które powoływał się św. Paweł: „Bo z Jego rodu jesteśmy” czy inaczej – „Jesteśmy Jego dziećmi”¹², pojawia się w czwartym wersie wstępu („Prooemium”). Piękno poetyckiego słowa połączone z mistycznym uniesieniem tworzy nastrój religijny, który pozwala czytać utwór w kategoriach chrześcijańskich. Doskonałym tego przykładem jest skrócona wersja tekstu w przekładzie czarnoleskiego poety, zatytułowana *Fenomena*. Aby nadać utworowi charakter chrześcijańskiego hymnu wysławiającego Boga, Kochanowski dokonał niewielkich zmian, w dużej mierze opierających się na zamianie imienia Zeus na słowo „Bóg”. Początkowe wersy utworu Aratosa są przywołaniem postaci greckiego boga, który jest kimś w rodzaju pasterza ludzkości: „Od

⁸ Tamże, s. 26.

⁹ Tamże, s. 25.

¹⁰ Por. K l e m e n s A l e k s a n d r y j s k i, *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska, Akademia Teologii Katolickiej – Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1994, s. 67.

¹¹ Zob. J. K o c h a n o w s k i, *Fenomena*, w: tenże, *Fenomena, Muza, Satyr i Monomachja*, Nakładem K. Bartoszewicza, Kraków 1883, s. 1-22.

¹² Korzystam z przekładów na język angielski: „For we are also his offspring” (A r a t u s, *Phaenomena*, tłum. G.R. Mair, w: *Callimachus, „Hymns and Epigrams”*. *Lycophron, „Alexandra”*. *Aratus, „Phaenomena”*, tłum. A.W. Mair, G.R. Mair, W. Heinemann, London 1921, s. 36). „Born as his children, too” (t e n ż e, *Phaenomena*, tłum. A. Poochigian, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2010, s. 2). Jeśli nie podano inaczej, tłumaczenie fragmentów tekstów obcojęzycznych – K.J.

Zeusa trzeba zaczynać, mężowie, nigdy nie wolno / Pomijać Jego wezwania”¹³. Podobny obraz wyłania się z tekstu autora *Trenów*. I choć w polskiej parafrazie brakuje zdania o przynależności człowieka do rodu Bożego, to jednak ogólny charakter wiersza wpisuje się w sens słów Apostoła Narodów skierowanych do Ateńczyków: „Bo w rzeczywistości jest On niedaleko od każdego z nas. W Nim bowiem żyjemy, poruszamy się i jesteśmy” (Dz 17,27-28) i nauczania o tym, że Bóg „stworzył świat i wszystko, co w nim istnieje” (Dz 17, 24).

Od Boga poczynamy, Bóg początkiem wszemu,
A początku zaś nie masz, ani końca jemu;
On był jeszcze przed wieki, on dawnych ciemności
Nieporządek rozprawił mocą swej mądrości.
On ziemię wszytkorodną, On morze żeglowne.
On utwierdził na wieki niebo niestanowe;
Dzień i noc Jego sprawa, i to światło wdzięczne
Niezgaszonego słońca i koło miesięczne.
Tenże i niebo natknął gwiazdami ślicznymi,
Aby ludziom znaczyły czasy biegi swemi –
Ztąd wie oracz, kiedy ma rolę uprawować,
Ztąd wie, kiedy siał albo nowy sad sprawować,
Ztąd pogodę i wiatry i przyszły deszcz baczy;
Temi znaki nas bowiem Bóg przestrzegać raczy,
Aby człowiek co w swojej pracy nie szkodował,
Ale owszem z urobku swego się radował.
Słusznie go tedy zawsze naprzód wspominamy;
Naprzód i nawet, bo ztąd wszystko dobro mamy.
Miej cześć Ojcze łaskawy, Ojcze dobrotliwy!
Ciebie chwalić powinien każdy człowiek żywy.
A ty, Urania! życz mi łaski swojej,
Aby ludzie poznali gwiazdy z pieśni mojej,
Której ja dziś wzór biorę z dawnego Arata;
Twój to dar, jeśli ona będzie godna świata¹⁴.

Prawda o bogu transcendentnym, a jednocześnie immanentnym, o stwórcy, który jest istnieniem i daje istnienie bytom przemijającym, zawarta została także w *Hymnie do Zeusa* Kleantesa. Utwór ten, podobnie jak *Fainomena*, stanowi wyraz ducha antycznej poezji greckiej, która swój styl zawdzięcza filozofii stoickiej. Hymn greckiego poety-filozofa uważany był za najwznio-

¹³ W przekładzie na język angielski: „From Zeus let us begin; him do we mortals never leave unnamed” (t e n ż e, *Phaenomena*, tłum. G.R. Mair, s. 36).

¹⁴ K o c h a n o w s k i, dz. cyt., s. 1 (zachowano pisownię oryginalną).

ślejszy przekaz istoty jego teologii, w której majestatyczny Zeus jest przede wszystkim „bogiem filozofów” i „Zeusem-Sarapisem” – Bogiem Jedynym¹⁵.

Z bogów najpotężniejszy, wieloimienny, wszechmocny,
Zeusie, władco przyrody, wszystkim przez prawo rządzący,
Witaj! – bo wszyscy śmiertelni ciebie wysławiać winniśmy.
Z ciebie jednego ród wiedzie i tobie swe życie zawdzięcza
Wszystko, co żyje na ziemi, co w ruchu i dźwięku ma udział¹⁶.

W dziele Kleantesa możemy odnaleźć „ziarna Słowa” (łac. semina Verbi)¹⁷ będące przejawem poszukiwania odpowiedzi na niepokoje ludzkiego serca, o których wspominał Sobór Watykański II w deklaracji *Nostra aetate*¹⁸, a także zawarty w wersach mówiących o istnieniu jednego boga załączek praeparatio evangelica, świadczący o dążeniu do ukazania Prawdy.

Św. Justyn pisał: „Wyznaję otwarcie: jestem chrześcijaninem i szczycę się z tego i gotów jestem o to walczyć wszelkimi siłami. A nie dlatego nim jestem, iżbym uważał, że nauka Platona całkowicie różni się od nauki Chrystusa, lecz dlatego, że u Platona, tak jak i u innych mądrych ludzi, czy to spośród stoików, czy poetów lub dziejopisarzy, znajdują tylko część tego, co zawiera nauka Chrystusa. Każdy z nich bowiem dostrzegał z rozsianego w całym świecie Boskiego Logosu tylko cząstkę – tę, która w nim samym kiełkowała – i tyle też tylko mówił prawdy. [...] Tak więc wszystko, co u nich dobrego, jest w gruncie rzeczy własnością nas, chrześcijan”¹⁹.

Tadeusz Zieliński, badając religie świata antycznego, dostrzegł, że na gruncie hellenizmu istnieją pewne czynniki wychowawcze, poglądy, potrzeby religijne, które przygotowują człowieka na przyjęcie chrześcijaństwa. Są nimi:

¹⁵ Tadeusz Zieliński zwraca uwagę na sformułowanie „Zeus-Sarapis” jako na wyraz charakterystycznej dla epoki hellenistycznej dążności do jedynobóstwa (por. T. Zi e l i ń s k i, *Religie świata antycznego*, t. 2, *Religia hellenizmu*, Wydawnictwo Armoryka, Sandomierz 2017, s. 100).

¹⁶ Fragment *Hymnu do Zeusa* w tłumaczeniu Tadeusza Zielińskiego (tamże, s. 206).

¹⁷ „Termin «semina Verbi» został zaczerpnięty od św. Justyna i od św. Klemensa Aleksandryjskiego, u Euzebiusza z Cezarei pojawia się w kontekście przygotowania ewangelicznego, u Ojców Soborowych zaś odnosi się do religii niechrześcijańskich”. W o j t y ł a, I. „*Nieznany Bóg*”, s. 19, przyp.

¹⁸ „Od pradawnych czasów aż do naszej epoki znajdujemy u różnych narodów jakieś rozpoznanie owej tajemniczej mocy, która obecnie jest w biegu spraw świata i wydarzeniach ludzkiego życia; nieraz nawet uznanie Najwyższego Bóstwa lub też Ojca. Rozpoznanie to i uznanie przenika ich życie głębokim zmysłem religijnym. Religie zaś związane z rozwojem kultury starają się odpowiedzieć na te same pytania za pomocą coraz subtelniejszych pojęć i bardziej wykształconego języka”. Sobór Watykański II, Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*, nr 2, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 1968, s. 334n.

¹⁹ Św. J u s t y n, *Apologia II*, 13, w: M. Michalski, *Antologia literatury patrystycznej*, t. 1, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1975, s. 95.

(1) Misteria religijne, których centralną ideę stanowiło zbawienie duszy ludzkiej. Sam termin „zbawienie” (gr. *soteria*) po raz pierwszy pojawił się w religii hellenistycznej, gdy apologeta Firmicus Maternus, przyglądając się obrzędom wtajemniczenia i widząc w nich czynniki szatańskie, oznajmił: „Inny jest pokarm, który daje zbawienie i życie”²⁰. (2) Religia, która nakazuje czcić boginię matkę jako cierpiącą istotę żeńską. (3) Występowanie postaci boga-syna (Apollina) jako pośrednika między Zeusem a ludźmi, a także boga-człowieka (Heraklesa), syna Zeusa i śmiertelniczki Alkmeny. (4) Uznanie wtajemniczenia za niezbędny warunek zbawienia. (5) Występowanie idei trojakiego losu duszy, która po śmierci może zostać skazana na wieczne cierpienie, pokutę lub szczęście. (6) Bóstwo, które może wcielać się w ludzką postać, przyjść z zaświatów, a następnie tam powrócić²¹.

Duchowy rodowód, który wybrzmiewa z kazania św. Pawła na Areopagu, most łączący religie chrześcijańskie z pogańskimi oraz wspólne punkty tradycji Izraela i Grecji to drogowskazy, którymi kieruje się w swoich rozważaniach o wartości sacrum Jan Paweł II. W encyklice *Redemptor hominis* Papież stwierdza: „Słusznie Ojcowie Kościoła widzieli w różnych religiach jakby refleksy jednej prawdy «semina Verbi», które świadczą o tym, że na różnych wprowadzie drogach, ale przecież jakby w jednym kierunku postępuje to najgłębsze dążenie ducha ludzkiego, które wyraża się w szukaniu Boga – a zarazem w szukaniu poprzez dążenie do Boga – pełnego wymiaru człowieczeństwa, pełnego sensu życia ludzkiego”²².

W encyklice *Veritatis splendor* Papież podkreśla, że prawdziwa światłość zawsze oświeca człowieka, nigdy w nim nie gaśnie, a poszukiwanie dobra, pragnienie poznania prawdy i pogłębianie wiedzy moralnej jest przejawem drogi duchowej. Blask Prawdy ujawnia się także w działaniach człowieka niebędącego chrześcijaninem. „Kościół wie, że zagadnienia moralne nurtują każdego człowieka i angażują wszystkich, także tych, którzy nie znają Chrystusa i Jego Ewangelii, a nawet nie znają samego Boga. Wie, że właśnie poprzez życie moralne otwiera się przed wszystkimi droga zbawienia, o czym jasno przypomina Sobór Watykański II, gdy pisze: «Ci [...] którzy bez własnej winy, nie znając Ewangelii Chrystusowej i Kościoła Chrystusowego, szczerym sercem jednak szukają Boga i wolę Jego przez nakaz sumienia poznaną starają się pod wpływem łaski pełnić czynem, mogą osiągnąć wieczne zbawienie». I dodaje Sobór: «Nie odmawia też Opatrzność Boża koniecznej do zbawienia pomocy takim, którzy bez własnej winy w ogóle nie doszli jeszcze do wyraźnego poznania

²⁰ Zieliński, dz. cyt., s. 74.

²¹ Por. tamże, s. 237-241.

²² Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*, nr 11, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html.

Boga, a usiłują, nie bez łaski Bożej, wieść uczciwe życie. Cokolwiek bowiem znajduje się w nich z dobra i prawdy, Kościół traktuje jako przygotowanie do Ewangelii i jako dane im przez Tego, który każdego człowieka oświeca, aby ostatecznie posiadał życie»²³.

WIELOPOKOLENIOWA KSIĘGA DUCHA PAPIEŻ HUMANISTA W DIALOGU Z LITERATURĄ

Sztuka jest jednym z przejawów rozwoju duchowego, pozwala połączyć medytację z nastawieniem aktywistycznym, może także stać się płaszczyzną dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego. Nie dziwi więc fakt, że właśnie literatura stała się dla Karola Wojtyły szczególnym miejscem kontemplacji i poszukiwania jedności. Jego twórczość poetycka to in pleno „poemat dla Boga”²⁴, akt wiary.

Jeśli jednak prawda jest we mnie, musi wybuchnąć.
Nie mogę jej odepchnąć, bo bym odepchnął sam siebie²⁵.

Zawarty w poemacie *Narodziny wyznawców* dwuwiers w sposób symboliczny wprowadza czytelnika w obszar literatury otwartej na świat i człowieka, w której z niezwykłą delikatnością wybrzmiewa polifonia rzeczywistości.

Wędrowka w przeszłość i poszukiwanie elementów łączących kulturę starożytnej Grecji z religią chrześcijańską nie są przypadkowe. Wiążą się ze sposobem myślenia Wojtyły – wykształconego na Uniwersytecie Jagiellońskim polonisty, zaczytanego i rozkochanego w polskiej literaturze romantycznej, ceniącego twórczość Stanisława Wyspiańskiego aktora Teatru Rapsodycznego. W swojej posłudze kapłańskiej prowadzi on ludzi do Światła, stara się łączyć wielogłosowość świata na rzecz wiary w Chrystusa, nieść prawdy objawione przy jednoczesnym poszanowaniu odrębności kulturowej. Twórczość literacka Jana Pawła II wraz z jego nauczaniem papieskim (encyklikami, listami czy katechezami) stanowi międzypokoleniową i międzykulturową księgę ducha, która zaczynając od szczegółów, dąży do uniwersaliów.

²³ T e n ż e, Encyklika *Veritatis splendor*, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_06081993_veritatis-splendor.html. Por. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, nr 16, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 120.

²⁴ Określenie twórczości Jana Pawła II jako „poematu dla Boga” pochodzi z tekstu Jarosława Maciejewskiego (J. M a c i e j e w s k i, *Karol Wojtyła i Jan Paweł II wobec literatury*, „W drodze” 11(1983) nr 7(119), s. 58).

²⁵ K. W o j t y ł a, *Narodziny wyznawców*, w: tenże, *Poezje i dramaty*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1979, s. 60.

Szczególnym krokiem na drodze poszukiwań owej jedności jest twórczość Karola Wojtyły – Jana Pawła II, która powstała jako pokłosie Soboru Watykańskiego II, wpisując się w początek nowej ewangelizacji Kościoła, otwartej na religie niechrześcijańskie. Jak wspominał Wojtyła, Sobór „od pierwszego dnia nawiązał kontakt z całą ludzkością”²⁶. Uniwersalny dialog Papież łączył z ideą narodu, akcentował swoją przynależność do polskiej tradycji i kultury. Zwracał uwagę na wybrzmiewającą w kulturze pamięć przeszłości, która zbawia człowieka swoim pięknem, piękno bowiem „jest kluczem tajemnicy i wezwaniem transcendencji”²⁷. Sztuka i literatura jako dziedziny nasycone pięknem służą doskonaleniu człowieczeństwa, są stałym komponentem życia. Zwracając uwagę na związek słowa „tchnienie” (hebr. ruah) odnoszącego się do Ducha Świętego z pojęciem natchnienia twórczego, Papież nadał trzeciej osobie Trójcy Świętej przymioty „tajemniczego artysty wszechświata”²⁸, a twórczości – wymiar sakralny, pisząc, że „każde autentyczne natchnienie zawiera [...] w sobie jakby ślad owego «tchnienia», którym Duch Stwórcy przenikał dzieło stworzenia od początku”²⁹. Harmonijna integracja uniwersalnej myśli religijnej i partykularnego zakorzenienia w tym, co polskie, pozwoliła Janowi Pawłowi II spojrzeć na całość literatury od czasów pogańskich jako na obraz otwarcia się człowieka na Tajemnicę: „Sztuka bowiem, jeżeli jest autentyczna, choć niekoniecznie wyraża się w formach typowo religijnych, zachowuje więc wewnętrznego pokrewieństwa ze światem wiary, tak że nawet w sytuacji głębokiego rozłamu między kulturą a Kościołem właśnie sztuka pozostaje swego rodzaju pomostem prowadzącym do doświadczenia religijnego”³⁰.

Słowa *Listu do artystów*, ogłoszonego w roku 1999, są niejako aktualizacją tego, co w roku 1904 chciał przekazać swoim czytelnikom Wyspiański, gdy w okresie narastającego dekadentyzmu i skrajnego indywidualizmu do głosu dochodziła sekularyzacja. W napisanym przez młodopolskiego poetę utworze *Akropolis*³¹ stopniowo ujawnia się integralna prawda o człowieku, wybrzmiewająca za sprawą zespolonego ze sztuką poznania Boga. Szukając uniwersalnej odpowiedzi na pytania egzystencjalne, Wyspiański dokonuje zjednoczenia czasów i przestrzeni, tworzy dzieło, któremu przyświeca zarówno duch starożytnej Grecji, jak i słowo Boże zawarte w Piśmie Świętym. Nie

²⁶ T e n ż e, *Odpowiedzialność za Kościół*, w: tenże, *Kazania 1962-1978*, oprac. A. Bardecki, Znak, Kraków 1979, s. 280.

²⁷ J a n P a w e ł II, *List do artystów*, nr 16, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 20(1999) nr 5-6(2013), s. 11.

²⁸ Tamże, nr 15, s. 11.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, nr 10, s. 9.

³¹ Zob. S. W y s p i a ń s k i, *Akropolis*, oprac. E. Miodońska-Brookes, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.

bez powodu w dramacie tym Wawel staje się miejscem, w którym następuje odnowienie świata. Wawel symbolizuje bowiem polski naród i jego wielowiekową świadomość, łączące odrębność kulturową z trwaniem we wspólnocie cywilizacyjnej. Bohaterowie mitologiczni czy biblijni pochodzą w pewnym sensie z katedry, przynależą do niej i ją współtworzą. Co więcej, autor *Wyzwolenia* czyni ich naocznymi świadkami zmartwychwstania Boga i ponownych narodzin człowieka, ale także postaciami, które wchodzą w nieustanne akty stawania się, odradzania i pracy nad sobą, by w konsekwencji doprowadzić do zjednoczenia się w Bogu. Wawel jest miejscem, w którym dochodzi do zbliżenia ziemi i nieba, miejscem mistycznym, triumfującym nad śmiercią, ze stale obecnym żywym słowem.

Kornel Ujejski w *Podróży przerwanej* nazwał Wawel polską Jeruzalem, „duchową fortecą”, a poprzez metaforyczny obraz „trzydniowej trumny”, dokonał sakralizacji katedry jako obiektu przynależnego Miejscu Świętemu:

O nasza Jeruzalem! forteco duchowa!
Trzydniowa święta trumno żywiącego słowa!
Piękności twoje ziemskie w pył się rozsypały,
Zamilkły po krążgankach cytry i cymbały.
[...]
A jednak wstań! tyś wielka! w tobie trwa, co wieczne,
To, co nad miody słodsze i nad mleko bielsze.
Powstań! raduj się! odsłoń oblicze weselsze!
Niech sztandar twej radości po wszech wieżach wieje³².

Wyspiański idzie o krok dalej. Scala Polskę i Jeruzalem z miastem greckim. Jednoczy odrębne kultury i religie, ukazuje nić łączącą chrześcijaństwo z pogaństwem, tę nić, którą później próbował rozwinąć Papież. W *Akropolis* bohaterowie pochodzący ze starożytnego świata greckiej kultury współtworzą Wawel, manifestują jego wspólnotowość i uniwersalność. Pojawiają się wraz z bohaterami biblijnymi i historycznymi, przenikają do świata krakowskiej katedry, by stworzyć obraz budowli, która przechowuje głosy pokoleń, jest pamięcią czasów, ale przede wszystkim miejscem dokonującej się przemiany. W czterech aktach ukazane zostało nie tylko Zmartwychwstanie, lecz także odrodzenie ducha tkwiącego głęboko w świecie pogańskim. W akcie drugim, w dialogu syna z ojcem oraz Priamusa z Hekubą, postać Hektora ukazana zostaje na wzór ewangelicznego obrazu Boga-Człowieka:

³² K. U j e j s k i, *Podróż przerwana*, w: *Poezje Kornela Ujejskiego*, F.A. Brockhaus, Lipsk 1894, t. 1, s. 97n.

PRIAMUS

Mówisz nam, żeśmy mali;
za mali, by sięgnąć ku tobie.
Duch cię niesie.

HEKTOR

Ojcie – to, co ja robię,
czynię dla się i przez się.
Jestem na to postawion
walką, ustawną walką
we świętości obronie.
Wytrwam i będę zbawion.

PRIAMUS

Cóż jest ta świętość?

HEKTOR

Oto tym, co w mym łonie
na samo wspomnienie
żywiej porывa krew i sumienie
ostawia wiecznie czyste:
Ojczyzna – Ilion –
żywe i wiekuiste.

[...]

PRIAMUS

W męce,
we wiecznej męce ducha.
Jakowejś władzy górnej słucha
i ognie ma w sobie i żądze,
i serce zamknął na wrzeczadze,
do których się nikt nie dobierze.

HEKUBA

Więc on jest nad wszystkie rycerze?

PRIAMUS

Jedyny³³.

Mówiąc o zetknięciu się dwóch kultur w dramacie Wyspiańskiego, nie sposób pominąć postaci Apolla, który w ostatnich scenach wjeżdża do katedry na złocistym rydwanie jako „Bóg świetlany”³⁴ i wstaje „na Pańskie Zmartwychwstanie”³⁵. Nałożenie na siebie dwóch obrazów: Heliosa-Apolla i Chrystusa Triumfatora nabiera głębszego wymiaru w kontekście całego utworu, zatytułowanego *Akropolis*.

Słowo tytułowe, jak zauważa Ewa Miodońska-Brookes, etymologicznie obejmuje dwa słowa: „akropolis”, oznaczające pewien układ urbanistyczny – miasto na wzgórzu z różnego typu budowlami (od mieszkalnych po kultowe

³³ W y s p i a ń s k i, dz. cyt., akt II, scena 4, s. 79-82.

³⁴ Tamże, akt IV, scena 6, s. 216.

³⁵ Tamże.

czy obronne), otoczone innymi zabudowaniami, a także „polis”. „W języku greckim stanowiącym fundament europejskiej kultury, słowo «polis» łączy trzy podstawowe znaczenia różniące się zakresem i stopniem abstrakcyjności: miasto, państwo, ojczyzna, a zarazem odnosi je wszystkie do pojęcia wolnej wspólnoty ludzkiej (społeczność, gmina, obywatele). Związanie tych właśnie znaczeń w jednym wyrazie, niemożliwe w języku polskim, ma kapitalne znaczenie dla dramatu Wyspiańskiego. Wyraz ten, stojący na początku tekstu w pewnej izolacji jako tytuł, trzyma niejako w pogotowiu możliwość rozwinięcia tych wielu znaczeń, których gra, aktualizacja lub zneutralizowanie dokonuje się w zależności od kontekstu. W dramacie pojawia się ono dopiero w końcowym dośpiewie jako wyraźny synonim Wawelu, jako nazwa własna pisana z dużej litery. W ten sposób kontekstem dla niego staje się całość tekstowa utworu, która poprzez poszczególne swoje fazy wysuwa na pierwszy plan różne możliwości znaczeniowe tego słowa”³⁶.

Ostatnia pieśń dramatu, zawierająca zwrot „Zbudzę stulecia jednej doby”³⁷, stanowi symbol nowego życia, zespolenia wszystkich pokoleń dzieci Boga, pojednania, przywrócenia harmonii świata i duchowego porządku. Osadzona jest w najbogatszym znaczeniowo akcie czwartym, który można by nazwać epifanią piękna. To właśnie w nim dochodzi do zatarcia granicy między kulturą hellenistyczną a chrześcijańską, odbudowany zostaje utracony porządek wewnętrzny i zewnętrzny („oto się naród zszedł na Gody. / Jordanu płyną ciche wody”³⁸), a podziemie katedry ujawnia wiecznie płonące światła, gotowe na odrodzenie w „nieśmiertelnej Sławie”³⁹.

SŁOWIAŃSKA NUTA KOMPLEMENTARNOŚĆ MOTYWÓW GRECKICH I BIBLIJNYCH

Zestawienie *Akropolis* z myślą Jana Pawła II nie jest przypadkowe. W poezji z lat młodości, utrzymanej w duchu literatury romantycznej i młodopolskiej, Karol Wojtyła tworzy wiersze, które podtrzymują ciągłość kulturową, wiążą ze sobą tradycję grecką, judaistyczną i słowiańską, a sens życia ludzkiego i drogę do Boga wpisują w sens historii narodowej. „Kultura dawna – pisał Jacek Głazewski – to dla Karola Wojtyły składnik poetyckiej świadomości i to zarówno w jej intelektualnym, ideowym, jak i warsztatowym wymiarze. Przeszłość jest drogą do zrozumienia własnego miejsca w świecie, jest dzie-

³⁶ E. Miodońska-Brookes, *Wstęp*, w: Wyspiański, *Akropolis*, s. 41n.

³⁷ Wyspiański, dz. cyt., akt IV, scena 6, s. 218.

³⁸ Tamże, akt IV, scena 1, s. 184.

³⁹ Tamże, akt IV, scena 6, s. 218.

dzictwem dbającym o tożsamość obdarowanego i kształtującym jego dalsze poszukiwania⁴⁰.

W powstałym około 1938-1939 roku sonecie jedenastym pojawia się duchowe połączenie Wawelu i greckiego Akropolu w kontekście poczucia nadejścia Mesjasza. Poeta dostrzega w zwaliskach greckich ziarna prawdy, kiełkujące „nowym wcieleniem”, „próbuję «odgrześć» spod ruin dawnych świątyń myśl antyczną, antycznego ducha i połączyć go z wartościami słowiańskimi”⁴¹:

Z Wawelu po Akropole! Jednością duchy bratem –
Myśl dionizową spod gruzów wiecznego odgrześć teatrum –
nie szukaj przechodni w rozwalin nadtażetowych utratach
myśli gotyckiej Platona, empirejskiego wiatru –

Z wolności renesansowej, z marmurów boskich Olipmu
dźwiga się Grecja Aten – Sokratów, Sofoklesów.
– Patrzaj, nad architrawem – poświata, jasność, nimbos:
Mesyjasza dowidzą – Empirejskiego Kresu!

Po wiekach dyamentowe nad Akropolem krzyże,
wcielenie Chrystusowe w doryckie, jońskie kształty –
Duszo z wolności wyrosła, moc mesyjańską wyrzeźb
i zaklnij w psalmy Miłości – w renesansowy psalterz!

I powstań wcieleniem nowym – odwieczna Beatrycze –
drogę nam ku Miłości słowiańskim oświeć zniczem!⁴²

Wiekowe zjednoczenie dokonuje się dzięki zakorzenieniu w słowiańszczyźnie, oświetlającej drogę ku Miłości, jest esencją życia ludzkiego utkaną z tradycji i kultury, wielogłosową księgą „dziejów duszy”. Nic więc dziwnego, że w poezji z młodości pojawia się także wiersz *Harfiarz*, który jest zbiorem strof zaczerpniętych z *Akropolis*.

Warto zwrócić uwagę na cały cykl wierszy noszący tytuł *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska)*. W tych czterech słowach uwidacznia się wyjątkowa symbioza wyobraźni, myśli filozoficznej i przestrzeni duchowej późniejszego Papieża, której patronuje nie tylko Wyspiański, wprowadzający na Wawel postacie greckie, lecz także Cyprian Norwid i jego koncepcja sztuki

⁴⁰ J. G ł a ż e w s k i, *Kareta Leibniza*, w: *Karol Wojtyła – poeta*, red. J. Głazewski, W. Sadowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 150.

⁴¹ M. K r z e m i ń s k a, *Synteza różnych kategorii i wzorów kultury we wczesnych sonetach Karola Wojtyły*, w: *Karol Wojtyła – poeta*, s. 162.

⁴² K. W o j t y ł a, *Sonet XI*, w: K. Wojtyła, A. Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska)*. *Poezje słowem i światłem pisane*, oprac. M. Skwarnicki, Biały Kruk, Kraków 1999, s. 33.

i kultury⁴³, a przede wszystkim „ludowość”, która za sprawą doskonalenia wewnętrznego zyskuje miano „ludzkości”: „Podnoszenie ludowych natchnień do potęgi przenikającej i ogarniającej Ludzkość całą – podnoszenie ludowego do Ludzkości [...] – winno dokonywać się zdaniem Norwida – przez wewnętrzny rozwój dojrzałości”⁴⁴. W homilii wygłoszonej w Tarnowie podczas Mszy Świętej beatyfikacyjnej Karoliny Kózkówny, cytując fragment „Epilogu” *Promethidiona*, Papież ukazał ścisły związek między kulturą, religią i doskonaleniem wewnętrznym człowieka i podkreślił, że zakorzenienie w tym, co „ludowe”, służy rozwojowi ludzkości. Czymże innym jest więc *Księga słowiańska* jak nie kształtowaniem duchowości w przestrzeniach kultury i wpisaniem myśli Wojtyły-Polaka w dzieje słowiańskie? Ze słowiańskim duchem łączy poeta poszukiwanie „kształtów Miłości” objawiających się w pięknie, prawdzie i wolności: „Słowiańska duszo tęskna – Idę po świętych śladach. / Słowiańska duszo moja – tyś jest wpatrzaniem w Piękno, / i jesteś żądzą raju – z wieczystych nieukojeń”⁴⁵. Dusza słowiańska ma swoją ostoję, miejsce, które ją wyraża. Tym miejscem – jej domem w świecie doczesnym – jest Wawel:

I otóż w Wawelu symbol duszy słowiańskiej kształtów:
nad kondygnacją kaplic, zygmontów renesansem
z cegieł się żebrowania w gotyckich okien światło
pną, ku rozetom pował, co naw zakuły pancerz.

I zgoda jest dziwna tej duszy słowiańskiej i Wawelu,
jak jednych rąk melodia, jak symfoniczny prelud⁴⁶.

Katedra Wawelska stanowi skarbnicę narodu polskiego, kulturową księgą Słowa: „Droga gotycka wzwyż, renesansowa wszcz. Drogi się przecinają. / Z przecięcia kształt, Zbawienie, Krzyż”⁴⁷, jest także miejscem, w którym dokonuje się dostrzeżenie w greckiej kulturze ech obecności Ducha Bożego, dążenia do wydobycia Piękna. Celem sztuki starożytnej było spełnianie się

⁴³ Norwid był dla Papieża jednym z ważniejszych poetów. W przemówieniach wygłoszonych przez Jana Pawła II podczas pielgrzymek do Polski pojawia się aż dwanaście odniesień do Norwida, a pięć z nich zawiera cytaty jego twórczości. Trzykrotnie Papież nawiązywał do tego poety w trakcie spotkań z Polakami w Watykanie.

⁴⁴ J a n P a w e ł II, *Przypatrzenie się, bracia, powołaniu waszemu* (Homilia podczas Mszy św. beatyfikacyjnej Karoliny Kózkówny, Tarnów 10 VI 1987), „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 8(1987) nr 5(90), s. 19. Por. C. N o r w i d, *Promethidion. Epilog*, V, w: tenże, *Pisma wybrane*, t. 2, *Poematy*, oprac. J.W. Gomulicki, PIW, Warszawa 1980, s. 315.

⁴⁵ K. W o j t y ł a, *Sonet VIII*, w: Wojtyła, Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska)*, s. 27.

⁴⁶ T e n ż e, *Sonet X*, Wojtyła, Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska)*, s. 30.

⁴⁷ T e n ż e, *Przypisy do „Sonetów” i „Uczty czarnoleskiej”*, w: Wojtyła, Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska)*, s. 66.

w pięknie, prawdzie i wolności, które Wojtyła uznaje za trzy filary „ewangelicznej jasności”:

Wśród teatrum zniszczenia, na cezariańskim forum
żyjemy trzy kolumny w ramionach architrawu,
[...]
Ku Kapitolom Wolności, w oczekiwaniu wyzwolin,
na święte iszczenie się mitu – mesyjańskiego profilu,
na kondygnacjach teatrum wpatrzone w objawień Olimp –
gdy wieczór się słowiański nad rozwaliska pochylił –

z ognisk się łuną żywiczą ku świętej poniosło włości,
ponad trzech kolumn zbratanie w ewangelicznej jasności⁴⁸.

Pochylenie się Słowian nad greckimi „rozwaliskami”, owo „zbratanie”, dokonało się także za sprawą świętych Cyryla i Metodego. Misjonarze ci, nazywani „Słowianami serca”, wychowywani w kulturze bizantyjskiej, byli dziedzicami kultury i religii starożytnej Grecji; niosąc ludziom prawdy objawione, nie zapominali o poszanowaniu kulturowej odrębności⁴⁹. Budowali Kościoł w poczuciu jedności i uniwersalności. Podjęli się przekładu tekstów Pisma Świętego z języka greckiego na język ludów słowiańskich, tworząc tym samym nową katechezę – opartą na innych doświadczeniach historycznych i kulturowych, innym systemie pojęć i symboli. Jan Paweł II w encyklice *Slavorum apostoli* napisał: „Obydwaj Bracia, świadomi starożytności i prawowitości tych świętych tradycji, nie obawiali się więc wprowadzenia języka słowiańskiego do liturgii, czyniąc zeń skuteczne narzędzie przybliżenia prawd Bożych ludom mówiącym tym językiem. Czynili to świadomie, kierując się miłością do sprawiedliwości z widomą gorliwością apostolską wobec rozwijających się ludów, bez poczucia wyższości czy chęci panowania”⁵⁰.

Braciom Sołuńskim zawdzięczamy początek nowej drogi religijnej i jej rozwój. Stanowią oni „ogniwo łączące, jakby duchowy pomost pomiędzy nurtem tradycji wschodniej i zachodniej, które łączą się razem w jedną wielką

⁴⁸ K. W o j t y ł a, *Sonet XVII*, w: Wojtyła, Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska)*, s. 38.

⁴⁹ Podobną postawę prezentował Karol Wojtyła – Jan Paweł II. Magdalena Krzemińska tak pisze o twórczości przyszłego Papieża: „Był łagodnym misjonarzem wiary chrześcijańskiej. W jego sonetach pojawiają się sceny o rodowodzie pogańskim, jednak malowane są z pełnym szacunkiem dla ich kulturowej i obyczajowej odrębności. Przy szerokiej syntezie słowiańskości, chrześcijaństwa i antyku, Karol Wojtyła potrafi zapewnić autonomię każdej z tych kategorii. Dialog kultur w sonetach *Renesansowego psalterza* odbywa się w poszanowaniu racji i wartości każdej ze stron” (K r z e m i ń s k a, dz. cyt., s. 158).

⁵⁰ J a n P a w e ł I I, Encyklika *Slavorum apostoli*, nr 12, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_19850602_slavorum-apostoli.html.

Tradycję Kościoła powszechnego⁵¹, ukazują dialog kultury hellenistycznej, kontynuowanej przez Bizancjum, z chrześcijaństwem, drogę jedności, która prowadzi do prawdy i miłości jako darów Ducha Świętego.

W encyklice *Fides et ratio* Jan Paweł II zwraca uwagę na możliwość prowadzenia dialogu z kulturą starożytną na drodze poszukiwania prawdy, w celu ukazania powiązań między religią a rozumem, przy jednoczesnym oczyszczeniu wyobrażeń ludzkich z form mitologicznych: „Zadaniem pierwszych twórców filozofii było ukazanie powiązań między rozumem a religią. Sięgając wzrokiem dalej, ku zasadom uniwersalnym, nie poprzestawali już oni na antycznych mitach, ale chcieli dać racjonalną podstawę swoim wierzeniom w boskość. Wkroczyli w ten sposób na drogę, która wychodząc od dawnych tradycji partykularnych, inicjowała proces rozwoju odpowiadający wymogom rozumu powszechnego. Celem, ku któremu zmierzał ten proces, było krytyczne uświadomienie sobie tego, w co się wierzy. Przedsięwzięcie to okazało się korzystne przede wszystkim dla samej koncepcji boskości. Oddzielono od religii warstwę przesądów i przynajmniej częściowo oczyszczono ją w drodze analizy racjonalnej. Na tej właśnie podstawie Ojcowie Kościoła nawiązali owocny dialog ze starożytnymi filozofami, otwierając drogę dla głoszenia i zrozumienia Boga objawionego w Jezusie Chrystusie”⁵².

Fascynacje filozofią antyczną widoczne są także w tekstach św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu czy innych wczesnych myślicieli chrześcijańskich, którzy tworzyli często w sąsiedztwie zamierającej filozofii starożytnej. Władysław Tatarkiewicz pisał: „Pojęcia czerpano głównie z filozofii greckiej, gdyż tam były najdoskonalsze. W okresie zaś, gdy zaczynało się chrześcijaństwo, pojęcia filozoficzne Greków były tak bardzo przepojone myślą religijną, że łatwo mogły być przystosowane do każdej wiary”⁵³.

Poetycką deklaracją jedności Grecji, Słowiańszczyzny i narodu Bożego są słowa Wojtyły z *Uczty czarnoleskiej*: „I z was jestem, z was jestem ja Grek i Słowianin”⁵⁴. Maszynopis *Renesansowego Psalterza (Księgi Słowiańskiej)* w szczególny sposób wskazuje na utożsamienie się poety z tradycją grecko-rzymską. Na tytułowej karcie jako imię autora figuruje bowiem słowo „Dawid”. Jest to świadome nawiązanie do króla Dawida jako poety, pieśniarza, pasterza i przewodnika ludzkości na drodze do Boga. Być może dlatego tak ważne stają się dla poety strofy *Akropolis*, w których Harfiarz jest uczestnikiem i świadkiem dokonującej się przemiany, a jego muzyka staje się napo-

⁵¹ Tamże, nr 27.

⁵² T e n ż e, Encyklika *Fides et ratio*, nr 36, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html.

⁵³ W. T a t a r k i e w i c z, *Historia filozofii*, PWN, Warszawa 1978, t. 1, s. 173.

⁵⁴ K. W o j t y ł a, *Poezja (Uczta czarnoleska)*, w: Wojtyła, Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska)*, s. 56.

jem duchowym. Co więcej, poprzez śpiewne nawiązania do *Pieśni porannej* Franciszka Karpińskiego i pieśni rezurekcyjnych⁵⁵, Harfiarz Wyspiańskiego niejako wrasta w świadomość polskiego społeczeństwa, staje się symbolem unii między byciem, trwaniem a zakorzenieniem w tradycji. Pieśni Wojtyły-Dawida stały się światłem dla duszy w trudnych czasach wojennych i próbą „opowiedzenia Słońcu siebie”⁵⁶:

Panie, jam Dawid, syn Izai,
Piastowy jestem syn.
Ty mi na sercu znak wypalisz –
zаслуham się w Twój rym⁵⁷.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY

- Aratus. *Phaenomena*. Translated by Aaron Poochigian. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2010.
- Aratus. “Phaenomena.” Translated by Gilbert R. Mair. In *Callimachus. “Hymns and Epigrams.” Lycophron. “Alexandra.” Aratus. “Phaenomena.”* Translated by Alexander W. Mair and Gilbert R. Mair, London: William Heinemann, 1921.
- Dybciaк, Krzysztof. *Karol Wojtyła a literatura*. Tarnów: Biblos, 1991.
- Głazewski, Jacek. “Kareta Leibniza.” In *Karol Wojtyła – poeta*. Edited by Jacek Głazewski and Witold Sadowski. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.
- Jan Paweł II. Encyklika *Fides et ratio*. http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html.
- . Encyklika *Redemptor hominis*. http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html.
- . Encyklika *Slavorum apostoli*. http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_19850602_slavorum-apostoli.html.
- . Encyklika *Veritatis splendor*. http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_06081993_veritatis-splendor.html.
- . “List do artystów.” *L'Osservatore Romano*. The Polish Edition 20, nos. 5–6 (213) (1999): 4–11.

⁵⁵ Por. W y s p i a ń s k i, dz. cyt., akt IV, scena 5, s. 206.

⁵⁶ W *Akropolis* Wyspiańskiego Harfiarz śpiewa: „Chcę dzisiaj modlić się do Ciebie / na dobie tej jutrznianej, / bym opowiedział Słońcu siebie, / jakom jest powołany” (tamże, akt V, scena 1, s. 210).

⁵⁷ K. W o j t y ł a, *Pieśń poranna*, w: Wojtyła, Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska)*, s. 17.

- . “Przypatrzcie się, bracia, powołaniu waszemu (Homilia podczas Mszy św. beatyfikacyjnej Karoliny Kózkówny, Tarnów 10 VI 1987.)” *L'Osservatore Romano*. The Polish Edition 8, no. 5 (90) (1987): 17–9.
- Justyn. “Apologia II.” In Marian Michalski, *Antologia literatury patrystycznej*. Vol. 1. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1975.
- Klemens Aleksandryjski. *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*. Vol. 1. Translated by Janina Niemirska-Pliszczyńska. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej and Instytut Wydawniczy Pax, 1994.
- Kochanowski, Jan. “Fenomena.” In Kochanowski, *Fenomena, Muza, Satyr i Monomachja*. Kraków: Nakładem Kazimierza Bartoszewicza, 1883.
- Krzemińska, Magdalena. “Synteza różnych kategorii i wzorów kultury we wczesnych sonetach Karola Wojtyły.” In *Karol Wojtyła – poeta*. Edited by Jacek Głazewski and Witold Sadowski. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.
- Maciejewski, Jarosław. “Karol Wojtyła i Jan Paweł II wobec literatury.” *W drodze* 11, no. 7 (119) (1983): 57–72.
- Mickiewicz, Adam. “Wykład IX.” In Mickiewicz, *Dziela*. Vol. 8. *Literatura słowiańska: Kurs pierwszy*. Edited by Julian Maślanka. Warszawa: Czytelnik, 1997.
- Miodońska-Brookes, Ewa. “Wstęp.” In Stanisław Wyspiański, *Akropolis*. Edited by Ewa Miodońska-Brookes. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, and Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985.
- Norwid, Cyprian. “Promethidion.” In Norwid, *Pisma wybrane*. Vol. 2. *Poematy*. Edited by Juliusz Wiktor Gomulicki. Warszawa: PIW, 1980.
- Sobór Watykański II. “Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*.” In Sobór Watykański II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje: Tekst Polski*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1968.
- . “Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*.” In Sobór Watykański II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje: Tekst Polski*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1968.
- Tatarkiewicz, Władysław. *Historia filozofii*. Vol. 1. Warszawa: PWN, 1978.
- [Ujejski, Kornel.] *Poezje Kornela Ujejskiego*. Vol. 1, Lipsk: F. A. Brockhaus, 1894.
- Weil, Simone. *Szaleństwo miłości: Intuicje przedchrześcijańskie*. Translated by Maria E. Plecińska. Poznań: Książnica Włoczęgów i Uczonych Brama, 1993.
- Wojtyła, Karol. *Kazanie na Areopagu: 13 katechez*. Edited by Marta Burghardt. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018.
- . “Narodziny wyznawców.” In Wojtyła, *Poezje i dramaty*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 1979.
- . “Odpowiedzialność za Kościół.” In *Kazania 1962–1978*. Edited by Andrzej Bardecki. Kraków: Znak, 1979.
- . “Pieśń poranna.” In Karol Wojtyła and Adam Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska): Poezje słowem i światłem pisane*. Edited by Marek Skwarnicki. Kraków: Biały Kruk 1999.

- . “Poezja (Uczta czarnoleska).” In Karol Wojtyła and Adam Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska): Poezje słowem i światłem pisane*. Edited by Marek Skwarnicki. Kraków: Biały Kruk 1999.
- . “Sonet VIII.” In Karol Wojtyła and Adam Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska): Poezje słowem i światłem pisane*. Edited by Marek Skwarnicki. Kraków: Biały Kruk 1999.
- . “Sonet X.” In Karol Wojtyła and Adam Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska): Poezje słowem i światłem pisane*. Edited by Marek Skwarnicki. Kraków: Biały Kruk 1999.
- . “Sonet XVII.” In Karol Wojtyła and Adam Bujak, *Renesansowy Psalterz (Księga Słowiańska): Poezje słowem i światłem pisane*. Edited by Marek Skwarnicki. Kraków: Biały Kruk 1999.
- Wyspiański, Stanisław. *Akropolis*. Edited by Ewa Miodońska-Brookes. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, and Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985.
- Zieliński, Tadeusz. *Religie świata antycznego*. Vol. 2. *Religia hellenizmu*. Sandomierz: Wydawnictwo Armoryka, 2017.

ABSTRAKT / ABSTRACT

Klaudia JEZNACH – Powrót do zagubionej prawdy. Kultura hellenistyczna jako pre-ewangelia

DOI 10.12887/34-2021-3-135-18

Artykuł przedstawia twórczość Karola Wojtyły – Jana Pawła II jako „księgę ducha”, której autor dąży do połączenia przeszłości z teraźniejszością, wskazując na obecne w kulturze hellenistycznej załączki prawdy o jedynym Bogu i przeczucie nadejścia Mesjasza. Przekonanie o tożsamości wspólnotowej starożytnej Grecji, Słowiańszczyzny i chrześcijaństwa kształtuje Wojtyłę na podstawie analizy mowy św. Pawła na Areopagu i namysłu nad działalnością świętych Cyryla i Metodego, a także dzięki nawiązaniom do literatury polskiej, przede wszystkim do *Akropolis* Stanisława Wyspiańskiego i twórczości Cypriana Norwida. Jan Paweł II w swoich pismach eksponuje nić łączącą religie pogańskie z chrześcijaństwem i dążenie do jedności wszystkich kultur przy jednoczesnym poszanowaniu własnych tradycji i historii.

Słowa kluczowe: Karol Wojtyła, hellenizm, Słowianie, chrześcijaństwo, prawda, tożsamość

Kontakt: Instytut Literaturoznawstwa, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, al. Armii Krajowej 36a, p. 406, 42-200 Częstochowa
E-mail: klaudia.pompa@gmail.com

Klaudia JEZNACH, A Return to the Lost Truth: Hellenistic Culture as Preparation for the Gospel

DOI 10.12887/34-2021-3-135-18

The article interprets the output of Karol Wojtyła–John Paul II as a ‘book of the spirit’ in which the author strives to find connections between the past and the present by indicating the germs of the truth about one God and the presentiment of the coming of the Messiah in Hellenistic culture. Wojtyła’s belief in the common identity shared by ancient Greece, Slavdom, and Christianity is based, on the one hand, on his analysis of Saint Paul’s speech on the Areopagus and, on the other, on the reflection on the activity of Saints Cyril and Methodius; the future pope also draws on Polish literature, particularly on the drama *Akropolis* by Stanisław Wyspiański and on the writings of Cyprian Norwid. In his works, John Paul II brings to the fore the thread linking pagan religions with Christianity, as well as the quest for unity inherent in different cultures and, at the same time, their respect for their own traditions and histories.

Keywords: Karol Wojtyła, Hellenism, Slavs, Christianity, truth, identity

Contact: Instytut Literaturoznawstwa, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, al. Armii Krajowej 36a, p. 406, 42-200 Częstochowa, Poland
E-mail: klaudia.pompa@gmail.com